

УДК 902(477)“4/17”
БУРАКОВ Ю.В.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ АРХЕОЛОГІЇ

Терський С. В. Археологія України (середньовічна доба): навч. посіб. / С.В. Терський. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – 256 с.

Питання адаптації найновіших відкриттів українських археологів для повноцінного сприйняття їх майбутніми спеціалістами є актуальною проблемою сучасної історичної науки. Вперше монографічно підсумував археологію України відомий львівський археолог та музеєзнавець Ярослав Пастернак. Щоправда, його дослідження з'явилося лише під час еміграції вченого у Торонто (Канада) в 1961 р. й не було доступне для широкого загалу у радянській тоталітарній державі [5]. У 1960-і роки київський вчений І.Г. Шовкопляс підготував невеликий популярний посібник з основ археології, де акцент було зроблено на українській археології [9]. Багато років студенти-історики, як і автор цього допису, вивчали курс археології саме за цієї книгою. У 1970-і та 1980-ти роки вийшли два видання тритомного огляду археології України, підготовленого колективом Інституту археології АН України в Києві [2]. У радянські часи прийнято було досліджувати археологічні пам'ятки лише до XIII ст.

Ситуація змінилася з відновленням незалежності України у 1991 р. У цей час у вищій школі викладання загального курсу археології СРСР замінюється викладанням археології України, вводиться курс історичного краєзнавства [8]. Активно досліджуються проблеми козацької археології [3].

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Бураков Ю.В., 2017

У низці навчальних посібників, написаних переважно київськими ученими, з'являються відповідні теми [1]. Проводяться нові академічні узагальнення нових досліджень українських археологів [4].

Однак очевидною «ахіллесовою п'ятою» усіх цих видань було недостатнє висвітлення проблем археології окремих регіонів, наприклад, Заходу, або навіть Півдня України. Зокрема, практично не представлені були дані про середньовічні археологічні пам'ятки Галицько-Волинської держави та Золотої Орди.

Автор рецензованого посібника, доктор історичних наук, професор Святослав Терський (син відомого львівського археолога Володимира Терського) з малечих років перебував на розкопках в наукових експедиціях, які проводили в Україні визначні львівські археологи В. Ауліх, О. Черниш, І. Свешніков та ін.

С. Терський зробив вагомий внесок у формування, вивчення та опис колекції старожитностей Львівського історичного музею. До числа його найважливіших наукових інтересів входить воєнна історія, вивчення оборонних споруд Галицько-Волинського князівства та тогочасної техніки, історії виготовлення середньовічної зброї.

Чи не вперше у форматі навчального видання професор С. Терський намагається доступно для читачів подати усі важливі складові археології України. Хронологічний період, що охоплюється посібником, визначається фаховими компетенціями автора. У книзі на тлі історичних процесів, що відбувались у середньовічній Європі, викладено основи сучасної археологічної науки, показано розвиток матеріальної культури України від завершення епохи великого переселення народів (кінець V ст.) до завершення козацької доби (кінець XVIII ст.).

Увагу зосереджено на трьох важливих етапах становлення українського етносу та Української держави: племінна доба, період Київської та Галицько-Волинської держави та доба козащини.

Як відомо, саме на зорі раннього середньовіччя на історичній карті Європи вперше під своїм іменем з'являються

слов'яни. Вистоявши у боротьбі з тюркськими племенами, які від початку Великого переселення народів активно рухалися причорноморським степовим коридором з Азії в Європу, слов'яни змогли розвинути власну державність.

Автор посібника відомий і своїми масштабними археологічними дослідженнями на Волині [7]. Це дозволило йому розкрити багато проблем історії України під кутом зору дослідника регіону. Він також узагальнив великий фактичний матеріал за різними археологічними періодами та пам'ятками, дослідженими за останні десятиліття, якого годі було й шукати в існуючих підручниках та навчальних посібниках.

Структурно матеріал навчального посібника розміщено у дев'яти розділах, відповідно до окремих хронологічних епох. Розпочинається посібник темою, в якій розкриті основні завдання археології, етапи і методи археологічних досліджень. Тут подається інформація про типи археологічних пам'яток доби середньовіччя, про поняття культурного шару, особливості використання методів природничих наук в археологічних дослідженнях, відносно й абсолютну хронологію та етапи становлення археологічної медієвістики.

Тема про старожитності східних слов'ян другої половини I тис. н. е. подає змістовну характеристику празької, пеньківської та колочинської культур, що розвивалися в Україні впродовж кінця V – кінця VII ст. Період кінця VII – X ст. представлений даними про райковецьку, волинцевську та роменську культури. Окремо розглянуто вірування слов'ян за даними археології.

При описі ранньосередньовічних пам'яток півдня України, заселених за доби середньовіччя переважно неукраїнським населенням, подано характеристику археологічних пам'яток кочового населення Північного Причорномор'я у VI – X ст.: гунів, авар, давніх болгар, угорців та печенігів. Також приділяється увага салтово-маяцькій культурі та візантійським пам'яткам Північного Причорномор'я VI – X ст.

Важливе значення для розуміння причин становлення Київської держави (IX – XI ст.) має розділ, де розкрито

матеріальну культуру східнослов'янських племен напередодні утворення Київської держави, подано характеристику основних типів пам'яток IX – XI ст. та визначено археологічні маркери становлення князівських військових дружин.

Багато уваги автор посібника приділяє загальній характеристиці археології Княжої доби. Тут він описує основні типи нерухомих археологічних пам'яток: неукріплені поселення, городища, кладовища, міста, а також характеризує соціально-економічний та культурний розвиток українських земель у XI – XIV ст. У зв'язку з цим окремо аналізується будівництво та побут, сільське господарство, промисли і транспорт, ремесло та торгівля, культура та міжнародні зв'язки. Розкрито відображення у світлі археологічних джерел окремих суспільних станів, зокрема, детально охарактеризовано озброєння та спорядження тодішнього професійного війська – дружинників.

У зв'язку з тим, що у часи розвиненого середньовіччя на території сучасної України поетапно існувало дві держави – Київська (IX – XII ст.) із центром у Середньому Подніпров'ї (т. зв. – Руська земля) та Галицько-Волинська (XIII – XIV ст.) із центром у Східному Прикарпатті та Волині, у посібнику автор, цілком правомірно, окремо аналізує археологічні пам'ятки міст Княжої доби у Середньому Подніпров'ї та на західно-українських землях.

Автор посібника також адаптував для потреб студентів відомості про найновіші дослідження, зокрема Сянока, Холма, Червена, Волиня, Сутейська та інших галицько-волинських міст, які на даний момент перебувають у складі сусідніх держав.

У цих розділах розкрито історичну топографію середньовічних міст, оборонних споруд, основні типи будівель, господарство, побут та матеріальну культуру за окремими землями. Саме ці археологічні знахідки, попри вперте мовчання писемних джерел щодо обставин втрати українцями державності наприкінці XIV ст., демонструють яскраву картину тогочасного розквіту економіки та культури у галицько-волинських містах на тлі руйнації державних

інституцій. Це дозволяє читачам краще зрозуміти причини втрати українськими землями своєї державності.

Тема про Північне Причорномор'я у XI – XV ст. містить характеристику нового етапу у стосунках Русі зі степовим світом Північного Причорномор'я (гузами, торками, берендеями), який наступив за князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Подано археологічну характеристику т. зв. своїх поганих та половців у XI – середині XIII ст., їх військової справи. Описано подальший розвиток міської культури Північного Причорномор'я у XI – XV ст. у складі Золотої Орди та візантійських та італійських колоній.

Особливо багато «свіжого» археологічного матеріалу містить тема, що стосується археології пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби (XV – XVIII ст.). Розкопки у багатьох містах Південної, Центральної, Лівобережної та Західної України дали цікавий та різноманітний матеріал до характеристики оборонного, культового та житлово-господарського будівництва у містах, дозволили виокремити навіть окрему галузь – археологію ремесел – та розкрити різні сторони матеріальної та духовної культури населення українських земель XIII – XV ст. Специфічною проблемою даної доби є археологія замчищ та козацьких січей, зимівників тощо. Як відомо, саме розкопки козацьких Січей та полів битв періоду козацької революції допомагають об'єктивно з'ясувати причини поразок. Саме археологічні джерела, які постійно поповнюються внаслідок кропіткої роботи археологічних експедицій, дають змогу уточнити та прояснити дані писемних джерел, які містять доволі скупу інформацію про події на території сучасної України аж до завершення середньовічної епохи.

Рецензована книга багато ілюстрована. Значна частина ілюстрацій стосується військової справи. Чимало ілюстрацій містить матеріал із особистих польових досліджень автора. Зауважимо, що вдалим доповненням посібника міг би бути словник термінів. Тим більше що окреме видання словника вже давно стало популярним [6].

Посібник містить чимало маловідомого місцевого матеріалу з різних регіонів, у чому чимала заслуга регіональних

дослідників Лівобережжя – кандидата історичних наук, доцента В. В. Колоди (Харків) та Півдня України – професора, доктора історичних наук Г.І.Шаповалова (Запоріжжя).

Навчальний посібник розрахований насамперед на широку аудиторію студентів та курсантів, які вивчають нормативний курс «Історія України», «Археологія України», «Культурологія», а також тих, хто цікавиться давнім минулим України.

Разом з тим рецензований посібник може бути надзвичайно корисний не лише для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів, але й може сприяти у підготовці офіцерів-культурологів, кваліфікованих викладачів історії, музейників та охоронців пам'яток історії, а також прислужиться у просвітницькій діяльності у галузі охорони культурної спадщини.

Враховуючи спеціальну увагу автора посібника до історії воєнної справи, варто рекомендувати посібник для потреб військових навчальних закладів, а також для потреб викладання у навчальних закладах, насамперед, Західного регіону України.

Археологія, як і вся історична наука, – це гостра ідеологічна зброя. В умовах сучасної російсько-української війни відбувається цілеспрямований наступ Кремля на давню історію України. Для прикладу можна навести абсурдні дії сучасного російського вождя Путіна – відкриття пам'ятника київському князю Володимиру Великому у Москві, «як духовному засновнику держави російської» (4 листопада 2016 р.) та його виступ під час візиту у Францію (29 травня 2017 р.), де він назвав київську княжну Анну Ярославну «русской» й заявив, що французько-російські відносини почалися з її шлюбу з Генріхом I у 1051 році.

Впевнений, що рецензована книга професора, доктора історичних наук С. Терського сприятиме правдивому висвітленню історичних подій далекого минулого, тож варто рекомендувати її для навчального процесу та військово-патріотичного виховання молоді.

1. Археологія України. Курс лекцій: Навч. посібник для студентів історичних спеціальностей вищ. навч. закл. / за ред. Л.Л. Залізняка. – К., 2005.
2. Археологія Української РСР: У 3 т. – Т. 3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – К., 1975.
3. Давня історія України: в 3 т. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба. – К., 2000.
4. *Винокур І. С., Телегін Д. Я.* Археологія України: підручник для студентів істор. спец. вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Тернопіль, 2008.
5. *Пастернак Я.* Археологія України. – Торонто, 1964.
6. Словник-довідник з археології / під ред. Гаврилюк Н. О. – Київ, 1996.
7. *Терський С. В.* Археологія доби Галицько-Волинської держави. – Київ: «Стародавній світ», 2014.
8. *Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та давня історія України. – Київ, 1992.
9. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології. – Київ, 1973.

Надійшла до редколегії 04.09.2017 р.